Чыганак: Казан утлары.- 2007.- № 9.- Б.151-154

ТАТАР ҖАНЛЫ РУС КЕШЕСЕ...

Милләте белән рус кешесе булган Александр Сергеевич Ключарев күпкырлы якты таланты белән музыкаль сәнгатебездә аерым бер урын алып тора. Гомере буе татар сәнгатенә хезмәт иткән композитор. Ул халык музыкасының бөресе булып халык көйләре торганлыгын тирәнтен аңлаган, үзенең эшчәнлеген шушы байлыкны—халык җәүһәрләрен: җырларын, бию-такмакларын, уен кораллары көйләрен җыеудан һәм аларны теркәүдән башлап җибәрә. Халык көе аның күңелендә, аның иҗатында яши, ул аны яңа сәнгати үрнәкләр белән баета, җырга чын мәгънәсендә җан өрә.

Күп кенә халык көйләрен ул үз әсәрләрендә дә эшкәртеп куллана, башкаручы буларак кайберләрен пропагандалый. Үзенең сәнгатькәр дуслары—татар һәм башкорт композиторларын да бу олы эшкә чакыра һәм аларны халык җырлары белән тәэмин итә.

Татар дәүләт филармониясендә җыр һәм бию ансамбле оешкан көннәрдән алып А. Ключарев бай репертуар булдыруда иң актив эшләүче авторлардан булды. Репертуарын популяр халык җырлары эшкәртмәләре, массакүләм җырлар һәм заманча темага такмаклар, хореографик миниатюралар тәшкил иткән Татар дәүләт җыр һәм бию ансамбле өчен күп әсәрләр языла. Татар дәүләт җыр һәм бию ансамбленең барлыкка килүе, аның үсеше һәм яшәеше А. Ключарев исеме белән бәйләнгән.

Татар дәүләт филармониясе каршында хор студиясе оешкач, Зөләйха Әхмәтовага хормейстер вазыйфасын Александр Сергеевич тәкъдим итә һәм ансамбльнең төп яшәеш стиленә нигез салуга булыша.

1939 елда куелган «Сабантуй» вокаль–хореографик сюитасы, лаеклы уңышка ирешеп, театральләштерелгән ансамбль программасының нигезен тәшкил итә. Сонрак, әлеге сюитаның «Җырлыйммы?», « Мәрфуга җыры» , «Көрәш», «Яшьләр биюе» номерларыннан алты думбрадан торган ансамбль өчен «Сабантуй» концерт сюитасы туа. Әкренләп композиторның халык материалы нигезендәге иҗат юнәлеше тәмам ачыклана һәм хор өчен эшкәртү төрләре билгеләнә. Еллар үткән саен композиторның ару белмәс иҗаты хор сәнгате өлкәсендәге яңалыкка алып килә. Халык җырының бөтен булган милли колоритын, матурлыгын саклап, аның интонацион һәм ритмик үзенчәлекләрен гармоник яктан баетып, татар халкының күмәк җырларын күп тавышлы, бай фактуралы хор әсәре–моның ачык мисалы. Аның тарафыннан 500дән артык халык җыры һәм инструменталь көй өйрәнелеп, алар ике җыентык булып дөнья күрде. (1941 һәм 1955).

Татар җырларын эшкәртүдә Ключаревның иҗаты ике юнәлештә үсә. Беренчесе–нинди дә булса кануннардан азат ителгән эшкәртү. Бу төрдәге эшкәртүләр күп очракта хорның акапелла башкаруына нигезләнә. Әлеге әсәрләр тирән

мәгънәгә ия музыкаль новелланы хәтерләтә. Тулы музыкаль поэтик образ тудыру максатында хор яңгырашының барлык төсмерләре чагылыш таба. Шундыйлардан «Эңгер–меңгер» (Себер татарлары көйләре темасына) хор миниатюрасын атарга мөмкин. Бу эшкәртмә катлаулы формада төзелгән, анда күп кенә татар халык җырларының көйләре бирелә. Салмак, озын, кыска көйләр авторга төрле фактурачылыкны киң кулланырга мөмкинлек бирә.

Омск өлкәсендә язып алынган борынгы аучылар бәете–«Карьят батыр» көе бөеклек һәм ныклык белән аерылып тора. Бу эпик җыр үзенең төзелеше ягыннан урыс риваятьләренә һәм хикәятләренә якын тора–музыка фразалары һәм ритмик бизәлешләренең кабатлануы, көйнең ирләр тавышына хас яңгыраштa булуы, алмаш ритм җырны тагын да көчәйтә. Г. Тукай шигыренә язылган «Пар ат» җырының эшкәртмәсе исә хор өчен сюжетлы күренешне хәтерләтә, һәм бу күренеш хор драматургиясе ысуллары белән оста итеп тасвирланган.

Көй эшкәртмәләренең икенче юнәлеше–киң аудитория тарафыннан күбрәк кабул ителгәне–ялгыз башкаруның асыл традицияләрен алгы планга кую, башкаручыга иркен рәвештә көйнең бизәкләрен бозмыйча җырлау. Хор партиясе күпләгән гади, әмма тулы һәм чиста яңгыраш биргән тавышлар белән баетыла.Үрнәк итеп халык арасында бик популяр булган «Кара урман», «Фазлуш», «Сарман», шаян җыр «Дим-дим», лирик җыр «Өй артында шомыртым», Себер татарлары җыры «Гармун-гармун»...

Югарыда әйтелгән җырларның иң беренче башкаручысы–Татар дәүләт җыр һәм бию ансамбле, әлбәттә, «Кара урман»–фәлсәфи эчтәлекле борынгы озын көйләр рәтенә керә. Аның текст сүзләрендә бик күп халыкларның шигырь иҗатына хас булган сәнгати образларның янәшәлеген күрәбез: ягъни кешенең табигать белән бербөтенлеген рәттән кую... Табигатьнең гүзәллеген аңлаудагы уй-кичерешләр, хис-тойгылар музыкада бөтен барлыгы белән чагылыш таба. Халык көе ярдәмендә барлыка килгән сәнгатьле бизәү чараларының күплеге әлеге тәэсирне тагын да көчәйтә. Көйнең интонация ягыннан сыгылмалылыгы һәм төрле музыкаль бизәкләргә байлыгы белән беррәтгән, автор җырның тирән мәгънәсен дә халыкка оста итеп ачып бирә. Ә «Гармун-гармун»... җырына эшкәртмә исә башкачарак уйланылган. Киң колачлы, салмак темплы күңелле көй характерлы музыкаль картина тудыр. Бик күптәннән татар халкының күңелен яулап алган уен коралын тиешле биеклеккә күтәрү теләге белән, композитор фон итеп хор башкаруында гармунда уйнау имитациясен ала. Баяннар җырны виртуоз вариацияләре белән баетып матурлыйлар. А. Ключаревның эшкәртмәсе бу җырны үзенчәлекле гимнга әверелдерә.

Авазларны охшату элементларын борынгы «Дүдәк» җырында да композитор оста куллана. Хор партитурасыннан татар халык кыска көйләренә, такмакларына хас тормышчанлык, күңеллелек бөркелеп тора. Әлбәттә, тормышчан күренешләрне тасвирлаганда теләсә кайсы классификация дә шартлы булып кала. Кайбер әсәрләрне югарыда бирелгән бер төркемгә дә кертеп булмый. Мисалга сокланырлык шигъри аһәңгә ия лирик «Әллүки» җырын гына искә төшерик. Әлеге җырны беренче төркемгә кертеп булыр иде (хорның бернигә буйсынмый иркен үсешен искә алсак), әмма хор партиясеннән тыш югарыда төп теманы алып барган башлап җырлаучының нәзберәк тавышы яңгырый. Бу исә үз чиратында икенче төркем эшкәртүләренә хас һәм «Әллүки»не үзенчәлекле сәнгать эталоны итеп санарга була. «Әрәмәләр арасында» җыры эшкәртмәсе дә әлеге ике төркемнең уртак җимеше булып тора. Үзенчәлекле стильдәге «Агыйдел», «Таштай», «Зөлхиҗә» кебек башкорт җырларының эшкәтмәләре–композиторның бәһалап бетергесез иҗат җимеше. Гомумән, Ключарев башкорт җырларын өйрәнү өлкәсендә дә тирән эз калдырды һәм, профессиональ композитор буларак, иҗатында киң файдаланды.

Хор өлкәсендәге иҗат мирасында А. Ключарев халык җырларын гына эшкәртеп калмый, ул–үзе иҗат иткән әсәрләр авторы да. Иҗатында оригиналь җырлар күп булса да, ләкин хор өчен язылганнары чагыштырмача аз.

Халык көнкүрешендә киң таралган җырлы биюләр, биюле җырлар А. Клю-

чарев иҗатының җырны театральләштерүгә илткән аерым бер өлкәсен тәшкил итә.

Композитор тарафыннан уенлы сюжет элементларын эзләү бик кызыклы нәтиҗәләргә китерә. Мисалга биюле җыр «Ак бүрек»не, солист белән хатын-кызлар хорының уен-көлкеле диалогыннан торган борынгы көй «Аппакай-алмакай» эшкәртмәсен, «Пар ат» хор күренешен китерергә була.

Композитор иҗатында лирик җырлар аеруча күренекле урын алып тора. «Туган җирем–Татарстан» (Г. Зәйнашева шигыре) җыры республиканың музыкаль эмблемасына әверелде. «Татарстан сәламе» (З. Нури), « Идел дулкыннары», «Яңа Казан» (М. Хөсәен), «Сәрвиназ» (Ә. Ерикәй) кебек популяр җырларны хәтергә төшерик.

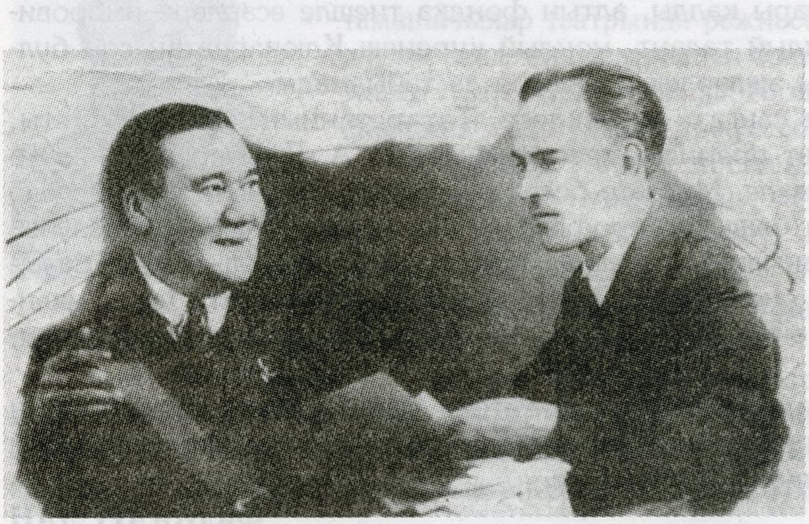

Фәйзулла Туишев белән. 40нчы еллар.

Композитор иҗат эшен актив җәмәгать эшчәнлеге белән бәйләп алып барды. Озак еллар Татар дәүләт филармониясенең сәнгать җитәкчесе булып эшләде, Татар дәүләт җыр һәм бию ансамблен оештыручыларның берсе һәм төрле елларда аның сәнгать җитәкчесе булды (1939, 1967-70). Татарстан Композиторлар союзы рәисе урынбасары вазифаларын башкарды. 2006 елның февраль аенда А. Ключаревның тууына 100 ел тулды. 25 февральдә С. Сәйдәшев исемендәге зур концерт залында композиторның юбилеена багышланган кичәдә Александр Сергеевичның улы–Эмиль Ключарев этисенең тормышы һәм иҗат юлы турында үзе төшергән «Мой отец Александр Ключарев» фильмын күрсәтте, симфоник оркестр, солистлар башкаруында композиторның әсәрләре башкарылды.

Александр Сергеевичны күреп белгән Казан дәүләт консерваториясе профессоры Афзал Хәйретдинов Хәтирәләре: «1939-1940 елларда мәдәният дөньясы Мәскәүдә булачак татар сәнгате декадасына әзерләнгән чорда ул халык уен кораллары оркестры оештырды, һәр көнне репитиция үткәрә идек. Александр Сергеевич көйне тиз генә отып алып гармонияләштерә һәм теләгән тональлектә уйный иде.

1953 елда иң яхшы җырга конкурс оештырылды. Жюрида әдәбият әһелләре, башкаручылар утырды. Бөтен җырларны да конкурска авторларын атамый гына күрсәттеләр. Бик җентекләп тикшергәннән соң 1-2-3 нче урыннарны һәм бүләкләү грамоталарын билгеләп чыктык. Шулай, беренче өч урын да А. Ключаревныкы булып чыкты».

Танылган галим, профессор Мәхмүт Нигъмәтҗанов хәтирәләреннән дә менә кайбер юллар. «Минем буынга аның белән якыннан аралашырга һәм хезмәттәшлек итәргә, татар халык темаларына кабатланмас импровизацияләрен тыңларга насыйп булды. Язучылар арасында аның бик якын дуслары булды, ә музыкантлар өчен ул татар халык музыкасы буенча киңәшче-консультант иде. Күп еллар үзешчән авторларның иҗат семинарлары белән җитәкчелек итте. Александр Сергеевичның музыка өлкәсендә генә түгел, ә әдәбиятны, этнографияне тирәннән белүе күпләрне сокландыра иде».

А.Ключарев–композитор, музыкант буларак 1930 елдан 1972 елга кадәр татар музыкасының бөтен борылышларында, тормышында, кадрларын әзерләүдә, гомумән, музыкаль тормышта иң актив эшләгән кеше. Ул–музыкант, татар музы-

ка тарихында тирән эз калдырган шәхес. Татар музыкасының кайсы гына тармагына килмә, Шәрыкъ дөньясында бу дәрәҗәдә тирән, эченә кереп атаклы музыкант буларак эшләгән шәхесләр юк. Ул фольклор буенча татарлар өчен энциклопедия иде.

Солист–музыкант буларак татар музыкасының нечкәлекләренә–ритмикасына, моңына, хореографиясына керде. Шуңа да, Татар дәүләт җыр һәм бию ансамбле өчен Ключаревтан башка әйбәт музыка язган кеше булмады диярлек. Бу аның оркестр өчен язган музыкасында да сизелә. Мин музыка өлкәсендәге эшчәнлегемне аның белән элемтәдә, дуслыкта башладым. Чөнки ул бөтен татар музыкасының фавориты иде. Иң якын дуслары–Сәйдәш, Хәбибуллин булды. Ключарев белән З. Хәбибуллин дуслыгы турында аерым повесть язарлык. Аларның, кызганыч ки, бик аз язмалары калды, алтын фондка тиешле әсәрләре–импровизацияләре язылмаган. Мондый талант, мондый күренеш Ключаревтан соң булмады диярргә мөмкин, моны эшләрлек кешеләре дә табылмады».

РСФСРның атказанган сәнгать эшшеклесе, Татарстанның халык артисты, Г. Тукай исемендәге Дәүләт премиясе иясе композитор А. Ключаревның язмышы һәм иҗаты бик үзенчәлекле. Милләте белән рус булып, рус мөхитендә үсүенә карамастан, ул,–татар һәм башкорт профессиональ музыкасына нигез салучыларының берсе буларак танылган шәхес. А. Ключарев үзенең эшчәнлеге белән музыкаль образлар тудыру өчен халык көйләренең иң яхшы сәнгати нигез икәнлеген раслый. Җыр–аның өчен гомере ахырынача мәңге саекмаган иҗат чишмәсе булып кала.

А. Ключарев–куйган максатына, үз табигатенә тугры калып, халкыбызның әхлакый һәм иҗади традицияләрен дәвам итеп, татар музыкасы тарихында бай мирас калдырган зур музыкант-композитор.

Филүсә АРСЛАН